

ФІЛОСОФІЯ КАРЛА ПОППЕРА В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

KARL POPPER'S PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF METHODOLOGICAL TRAINING FOR TEACHERS OF HISTORY AND CIVIC EDUCATION

Метою статті є розгляд основних методологічних принципів К. Поппера, що мають суттєве значення для викладання освітньої компоненти «Філософія» майбутнім вчителям історії та громадянської освіти, а також надання деяких рекомендацій задля поглиблення їхньої професійної підготовки. Досягнення цієї мети повинно сприяти переосмисленню змісту основних тем курсу філософії. Запроваджений К. Поппером метод проб і помилок дозволяє більш ефективно формувати критичне ставлення студентів до вельми розповсюдженої класичної філософської та загальнонаукової методології, яскравими прикладами якої є жорсткий принцип детермінації та діалектика у гегелівській і марксистській інтерпретаціях. Критичний раціоналізм К. Поппера має позбавити викладача від розгляду історико-філософського навчального матеріалу у виключно стверджувальній формі, яка домінує як у багатьох вітчизняних, так і у деяких зарубіжних підручниках з філософії. При викладі концепцій видатних мислителів слід акцентувати не тільки прогресивні, але й регресивні, консервативні погляди, оскільки практично налаштована філософія повинна бути культивування сумніву, способом визначення найбільш дієвих шляхів подолання тоталітаризму й авторитаризму. У статті розглянуті критичні зауваження К. Поппера щодо історизму, конструктивні пропозиції соціальної інженерії як шляху до відкритого суспільства. Підкреслено актуальність поглядів К. Поппера на зміст освіти та його ставлення до питань етики. Звернено увагу на те, що філософ-раціоналіст не виключає з наукового обігу поняття «віра», з великою повагою ставиться до християнської віри у братство людей, такої, що сприяє розвитку гуманізму, свободи думки та дії. При викладанні курсу філософії бажано також враховувати критичні думки інших філософів щодо запропонованих К. Поппером методологічних настанов та концепції «відкритого суспільства», яка в деяких своїх положеннях залишається децю декларативною та підлягає подальшому доопрацюванню в умовах сучасного кризового суспільства. У статті наголошується, що методологія К. Поппера повинна сприяти досягненню інтелектуальної свободи викладачів і студентів.

Ключові слова: методологія, критичне мислення, критичний раціоналізм, істори-

цизм, відкрите суспільство, соціальна інженерія.

The article aims to consider the main methodological principles of K. Popper that are essential for teaching the educational component «Philosophy» to future teachers of history and civic education, as well as to provide recommendations for enhancing their professional training. Achieving this aim will help to rethink the content of the main topics in the philosophy course.

The trial-and-error method introduced by K. Popper allows for more effective development of students' critical attitude towards the widespread classical philosophical and general scientific methodology, with prominent examples such as the rigid principle of determination and dialectics in Hegelian and Marxist interpretations. K. Popper's critical rationalism should relieve the teacher from presenting historical and philosophical educational material in an exclusively affirmative form, which dominates many national and some foreign philosophy textbooks. In presenting the concepts of prominent thinkers, not only progressive but also regressive and conservative views should be emphasized, as a practically oriented philosophy should cultivate doubt and serve as a way of determining the most effective means of overcoming totalitarianism and authoritarianism. The article explores K. Popper's criticisms of historicism and constructive proposals for social engineering as a pathway to an open society. The author emphasizes the relevance of K. Popper's views on the content of education and his stance on ethics. It is noted that the rationalist philosopher does not exclude the concept of «faith» from scientific discourse and holds great respect for the Christian faith in the brotherhood of man, which promotes humanism, freedom of thought, and action. When teaching a philosophy course, it is also advisable to consider the critical views of other philosophers regarding the methodological guidelines proposed by K. Popper and the concept of the «open society», which in some respects remains somewhat declarative and requires further elaboration in the context of modern crisis societies. The article emphasizes that K. Popper's methodology should contribute to achieving intellectual freedom for both teachers and students.

Key words: methodology, critical thinking, critical rationalism, historicism, open society, social engineering.

УДК 141Поппер:378.02:

[37.011.3-051:[93/94+314/316]

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.8>

Поліщук І.Є.,

канд. філос. наук,

доцент кафедри філософії, соціології

та соціальної роботи

Херсонського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Складні умови, в яких перебуває сьогодні українське суспільство, потребують суттєвого переосмислення шляхів розв'язання політичних, економічних та духовних проблем. Далеко не останню роль у подоланні деструктивних соціальних процесів і явищ, суттєво поглиблених під час російсько-української війни, має відігравати філософія в її світоглядних і методологічних вимірах. В історії

філософії, починаючи з давньогрецької цивілізації, здійснювалися численні спроби осмислити сутність суспільного устрою, його специфіку в контексті космічних структур, питання держави, права, ролі індивіда в суспільних процесах, моральних й інтелектуальних засад діяльності правителів. У філософії Нового часу певної ваги стали набувати питання формування основ громадянського суспільства. Однак як у двадцятому, так у перші

десятиріччя двадцять першого століття виявилась нездатність цілої низки країн світу продовжувати демократичні традиції, що формувалися у новоевропейському соціокультурному просторі. Ця обставина вимагає включення практично налаштованих філософських вчень у процеси боротьби з тоталітарними й авторитарними режимами, які й до сьогодні гальмують процеси демократизації та формування громадянського суспільства. Задля успішного демократичного розвитку українського суспільства існує потреба у суттєвому реформуванні всієї системи освіти. В цьому плані вельми своєчасним стало запровадження підготовки вчителів історії, які мають викладати у школі курс «Громадянська освіта». Для забезпечення ґрунтовної професійної підготовки вчителів такого профілю є сенс суттєво переосмислити методологічні й методичні засади викладання базового курсу філософії. З метою критичного перегляду змісту цієї навчальної дисципліни для майбутніх вчителів-істориків слід звернути увагу на дещо недооцінену теоретичну спадщину видатного філософа ХХ століття Карла Поппера, зокрема на його загальнонаукову методологію, яка знайшла реалізацію в авторській концепції «відкритого суспільства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософії К. Поппера присвячена достатньо велика кількість праць як зарубіжних, так вітчизняних дослідників, її ключові ідеї розглядалися такими авторами як Дж. Агассі, Д. Міллер, Д. Кемпбел, М. Ноттурно, А. Абдула, Г. Балута, Я. Дашкевич, М. Ковальчук, М. Кравець, Д. Сепетий, О. Шепетяк та ін. Концепція К. Поппера знаходила як послідовників, так і критиків, що цілком слушно, оскільки сам філософ був натхнений думками великого Сократа, який відомий насамперед завдяки своїй методологічній пропозиції – культивуванню сумніву. Велике значення критичного раціоналізму К. Поппера підкреслює Д. Сепетий, який зазначає що цей підхід «сприяє усвідомленню того, що будь-які наші уявлення можуть виявитися помилковими (принцип фаллібілізму), що слід бути відкритим для дискусії з метою пошуку і виправленню помилок в наших уявленнях...» [7, с. 83]. Досліджуючи спадщину К. Поппера М. Кравець наполягає на необхідності при розв'язанні суспільних проблем «враховувати традиції даного суспільства у розумінні моральності і справедливості» [5, с. 134]. Однак зауважимо, що в певній мірі це може призвести до домінування ідей релятивістської етики, до яких слід ставитися з обережністю в умовах кризового стану сучасного суспільства. Навряд чи можна цілком погодитися з авторським зауваженням, що «кожна демократична система політичного управління містить елементи тоталітаризму з погляду корпоративності рішень партії, що пришла до влади» [5, с. 135]. Скоріше слід

відзначити елементи авторитаризму, які, звісно, неможливо повністю подолати в системі демократичного політичного управління, але необхідно прагнути зменшити їх негативний вплив. Важливі зауваження до питання сучасної інтерпретації попперівської концепції «відкритого суспільства» зроблені також іншими вітчизняними авторами. Так А. Абдула і Г. Балута підкреслюють необхідність звернення до сутності та значення ірраціонального, його впливу на соціальні процеси, тобто питань, які були окреслені К. Поппером [1, с. 10]. Автори також порушують питання необхідності подальшої розробки проблеми цінностей, їх обґрунтування та співвідношення і (що найголовніше!) впровадження їх в систему освіти [1, с. 10]. Суттєвою, на наш погляд, видається теза про те, що «у попперівській інтерпретації індивідуалістична настанова набуває статусу одного з ключових положень «відкритого суспільства», а також виявляється через взаємозв'язок з ідеями розуму, гуманізму та свободи у дусі ідеалів Просвітництва» [1, с. 13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Філософська спадщина К. Поппера не знайшла висвітлення в контексті методологічної підготовки вчителів, зокрема тих, що спеціалізуються в галузі історії та громадянської освіти. Однак його загальнонаукова методологія та соціальне вчення здатні чинити значний вплив на професійну підготовку вчителів в сучасних умовах, що потребують усвідомлення необхідності розвитку критичного мислення та його втілення в різноманітних сферах життєдіяльності українського суспільства, зокрема в системі освіти.

Мета статті – розгляд основних методологічних принципів К. Поппера що мають суттєве значення для викладання освітньої компоненти «Філософія» майбутнім вчителям історії та громадянської освіти та надання деяких рекомендацій задля поглиблення їхніх професійних компетентностей.

Основним методом дослідження є впроваджений К. Поппером метод проб і помилок, припущень і спростувань, який дозволяє зробити деякі критичні зауваження до достатньо розповсюдженого в науковій та навчальній літературі діалектичного методу в гегелівсько-марксистській інтерпретації. Дослідження теми вимагає також врахування екзистенційного підходу, що дає можливість акцентувати питання не тільки якості соціальних інститутів, але й особливостей існування самого індивіда, його розуму і моралі, можливостей активної участі у суспільних процесах та труднощів, які його супроводжують у соціальному середовищі та повсякденному житті. Важливе методологічне значення мають напрацювання в галузі теорії самоорганізації І. Пригожина, Г. Хакена, а також ідеї Н. Талеба, що дозволяють зрозуміти стохастичність, непередбачуваність соціальних подій та їх наслідків. Ці методологічні пропозиції відштовхують

нас від жорстких незмінних підходів до соціальних процесів і явищ та актуалізують попперівський скептицизм.

Виклад основного матеріалу. К. Поппер вибудовує власну методологію, яка суттєво відрізняється від методологічних принципів його попередників, але спирається на деякі важливі напрацювання філософів минулого. Він підкреслює, що в класичній традиції термін «раціоналізм» нерідко протиставляється терміну «емпіризм». Однак К. Поппер застосовує його у тому значенні, «...яке охоплює «як «емпіризм», так і «інтелектуалізм», адже наука використовує й експерименти, і методи мислення» [4, с. 242]. Філософ в певній мірі наслідує порадам новоєвропейських раціоналістів, зокрема Р. Декарта, коли апеляція до розуму, ясного чіткого мислення виходить на перший план, а чуттєве, емоційне сприйняття не відіграє у науковому пошуку домінуючу роль. Але на відміну від надмірної впевненості раціоналістів Нового часу у всеосяжних можливостях розуму К. Поппер усвідомлює що «не слід надто покладатися на розум, що докази не завжди вичерпують проблему...» [4, с. 245]. Істинним раціоналізмом, на думку філософа, є раціоналізм Сократа з його усвідомленням того, що розумові можливості людини є обмеженими. Раціональне мислення, що спонукає людину на раціональну діяльність, завжди спирається на аргументацію та містить критичні зауваження інших (це положення буде складати основу інтелектуальної боротьби К. Поппера з ідеями авторитаризму та тоталітаризму). Викладаючи наукові дисципліни студентам університету важливо довести, що жодна теоретична побудова не може бути істиною в останній інстанції, що вона є скоріше гіпотетичним конструктом, в якому є і «білі плями», і недоведені положення, і більша або менша кількість помилкових суджень. Звісно є потреба прислухатися й до критиків К. Поппера. Так Т. Кун заперечував те значення, яке К. Поппер надавав фальсифікації: «Жоден процес, який дотепер був відкритий в історичних студіях, не виказує ані найменшої схожості з Попперовим шаблоном фальсифікації» [6, с. 190]. Однак, на наш погляд, ця точка зору не виглядає цілком прийнятною і потребує достатньої кількості конкретних підтверджень. К. Поппер критично ставиться як до методологічного есенціалізму, так і до методологічного номіналізму. Філософ бентежить і авторитарний інтелектуалізм Платона, який означає володіння безпомилковим способом пізнання.

Цікавим є ставлення К. Поппера до ірраціоналізму, який, на його думку, є відповідальним за агресію, криваві релігійні війни. Але це твердження не заважає К. Попперу з великою повагою поставитися до ірраціональної філософії А. Шопенгауера, творчість якого він цінує набагато більше, аніж інших представників німецької філософії,

вважаючи її більш живою та практичною. К. Поппер не заперечує ролі інтуїції, але не містичної природи, а такої, що включена у творчі процеси науковця. Його критичний раціоналізм «визнає той факт, що у своїй основі раціоналістичний підхід впливає (в усякому разі, гіпотетично) з акту віри – віри в розум» [4, с. 250]. Філософ також підкреслює, що віра в розум стосується не тільки власної віри у своїх розумових здібностях, але це є віра в розум інших людей. Будучи критиком метафізичних філософських концепцій К. Поппер все ж таки визнає, що «наукові відкриття неможливі без віри в ідеї суто спекулятивного характеру, а часом навіть вельми туманного; віри, яка є абсолютно необґрунтованою з наукового погляду і яка, повною мірою, є «метафізичною»» [2, с. 339–340]. Це положення є суттєвим підтвердженням того, що метод проб і помилок не дозволяє філософу у своїх раціонально побудованих міркуваннях бути надмірно категоричним і нехтувати поглядами інших мислителів, зокрема ірраціоналістів. К. Поппер впевнений, що позиції інших людей повинні бути вислухані, і це дозволить йому відкоректувати і свої погляди. Критичні зауваження К. Поппера стосуються й методологій конкретних авторів, зокрема діалектики у викладенні її Гегелем та Марксом. Позитивно сприймаючи діалектику Сократа, К. Поппер називає діалектику Гегеля методом «перекручення речей», підкреслюючи той консервативний результат, до якого призводять гегелівські тріади, тобто спекулятивна схема розвитку Абсолютної ідеї. На думку К. Поппера філософії Гегеля бракує обґрунтувань, ця філософія не доводить, а наказує. Авторське неприйняття подібних форм діалектики слід вважати вельми актуальним, зокрема у зв'язку з тим, що і сьогодні як у вітчизняній, так і в зарубіжній навчальній літературі діалектика загалом майже не зазнає суттєвих критичних зауважень. Одним з прикладів того, як цей метод розглядається у сучасних підручниках, можна назвати видання австрійських авторів М. Фюрст та Ю. Тринкаса. При всіх великих перевагах викладу складного навчального матеріалу в цьому підручнику сутність діалектичного методу розглядається авторами у послідовності тези, антитези та їхнього зняття у синтезі [6, с. 219]. Таке схематичне відображення діалектики не містить нічого суттєвого для глибокого розуміння складних процесів, що відбуваються у природному та соціальному світі. Автори не піддають критиці застосування такої форми діалектики на історичний процес людства. З сумнівом можна поставитися й до авторського висловлення щодо того, що «Гегель своєю діалектикою надав філософії руху, перетворив її на процес» [6, с. 257]. Подібне некритичне ставлення у австрійських авторів знаходимо і до концепції діалектичного матеріалізму Маркса та Енгельса. Некритичний підхід до діалектики

прослідковується і у праці сучасного американського філософа Т. Батлер-Бодона, який зазначає, що Гегель «блискуче пояснював і підтримував сучасність» [2, с. 167]. Зазначимо також, що у більшості вітчизняних підручників з філософії окрім поверхових зауважень до гегелівської діалектики та ігнорування марксистських діалектичних ідей ніяких суттєвих критичних підходів до історичних форм діалектики майже не прослідковується. Отже саме методологія К. Поппера, що акцентує в якості основного метод проб і помилок, припущень і спростувань, дозволяє здійснити критичний аналіз гегелівсько-марксистської діалектики і тим самим сприяти оновленню методології як загальнонаукового, так і соціально-гуманітарного спрямування.

У праці «Відкрите суспільство та його вороги» К. Поппер здійснює нищівну критику історизму, тобто філософських вчень, що займалися історичним пророкуванням, тлумачили історичні події як такі, на які людські зусилля не чинять впливу, отже звільняють людину від відповідальності за свої дії та вчинки. К. Поппер зазначає, що однією з марновірностей, які складають основу віри в це пророкування є розгляд термінів «науковий» і «детерміністський» як синонімів або таких, що тісно пов'язані між собою [4, с. 95]. Зауважимо, що орієнтацію на класичну методологію Нового часу, в тому числі на принцип детермінізму, і сьогодні можна побачити в сучасній навчальній літературі з різноманітних дисциплін, що ігнорують новітні методологічні напрацювання, викладені зокрема в теорії самоорганізації. На думку філософа, наукове передбачення, яке відоме з фізики чи астрономії, змішується з широкомасштабним історичним пророцтвом, «яке в загальних рисах передрікає основні тенденції майбутнього розвитку суспільства» [4, с. 96]. Критика історизмських вчень спрямована насамперед на платонізм. К. Поппер називає Платона не самовідданим шукачем мудрості, а її гордим носієм [3, с. 166], який створює тоталітарну мораль, що в якості найвищого критерію проголошує благо держави. Користь розуміється Платоном тільки як колективна, що забезпечує державну цілісність. Платоновим мудрецам «немає часу дивитися в низ на людські справи... вони споглядають і наслідують упорядковане й домірне» [3, с. 168]. Обов'язок правителів, за Платоном, виглядає як проява аморалізму, оскільки він полягає у використанні брехні й обману: брехня необхідна «якщо ми хочемо, щоб стадо було бездоганим...» [3, с. 172]. Скільки цинізму у таких словах мислителя, які підривають його велич! Скільки зневаги до людини, яка не належить до вищого аристократичного прошарку! Про який гуманізм, можна говорити, якщо елітарність, політичний утилітаризм вихолощує всі прояви людськості? К. Поппер вбачає вплив

філософії Платона і на теорію егоїзму, яка припускає що природа людини є аморальною. Коментуючи тоталітарні ідеї Платона К. Поппер влучно зауважує: «Навіть наймогутніший тиран залежить від своєї таємної політики, від своїх посіпак і своїх катів» [3, с. 141]. Ця думка набуває особливої актуальності сьогодні, коли ми бачимо якою є соціально-політична реальність в сучасній Росії. Отже К. Поппер застерігає всіх хто може піддатися впливу платонівських чар.

Логічним продовженням історизму Платона К. Поппер вважає філософію Гегеля. Платонівський холізм залишається в ній майже незмінним: моральне ціле у Гегеля – це держава. Авторитет пруської держави, на якому наголошує Гегель, його міркування про те, що особистість – це ніщо в порівнянні з державою, дозволили К. Попперу зробити висновок: «Історичне значення Гегеля можна побачити в тому, що він представляє, так би мовити, «відсутню ланку» між Платоном і сучасною формою тоталітаризму» [4, с. 38]. К. Поппер вважає, що Гегель відстоює моральний нігілізм у міжнародних стосунках. Прикладом аморалізму є те, що держава, за Гегелем, «ніколи не може помилятися в своїх діях, поки вона міцна. Держава має право не лише бути жорстокою по відношенню до своїх громадян, якщо це веде до її зміцнення, але й нападати на інші держави в разі, якщо це не послаблює її» [3, с. 126]. К. Поппер цитує Гегеля, який у «Філософії права» зазначив: «Глибоке значення війни полягає в тому, що з її допомогою зберігається моральне здоров'я народу, а кінцеві цілі викорінюються... Народи, охоплені внутрішнім розбратом, здобувають мир у своїй країні завдяки війні за кордоном» [4, с. 78]. Така позиція, на превеликий жаль, приймалася й досі приймається сучасною ідеологією тоталітаризму, зокрема російського, та активно втілюється у внутрішньо-державні справи та у зовнішньодержавну політику. На думку К. Поппера, сучасний тоталітаризм є тотожним гегелівському історизму і це далеко не завжди усвідомлюється як теоретиками, так і практиками.

Найнебезпечнішою формою історизму К. Поппер вважає марксизм, який наслідуючи вченню Гегеля, наголошував на зверхності суспільства над індивідом. Його історичне пророцтво не є раціональним, науково обґрунтованим способом пояснення соціальних питань і проблем. Розум і воля як чинники раціонального планування та практичного його втілення не мають у концепції Маркса ніякого суттєвого значення. Марксову «теорію моралі» К. Поппер вважає безпідставним релятивізмом. Філософ піддає критиці також міркування послідовників Гегеля у ХХ столітті щодо позитивної ролі війни – Е. Кауфмана і навіть М. Шелера, який у 1915 році написав «війна означає Державу в її найсправжнішому зростанні

й піднесенні: вона означає політику» [4, с. 80]. Незважаючи на спроби деяких західних теоретиків ХХ століття виправдати соціально-філософські погляди Гегеля, К. Поппер називає його вчення «формулою фашистського варива». Така думка декому може здаватися занадто різкою, але вона є заклик до вельми обережного й виваженого теоретичного й практичного застосування певних філософських ідей і концепцій в сучасних умовах, коли мова йде вже про перспективи виживання людства загалом.

З нетерпимістю К. Поппер буде ставитися тільки до тих концепцій, які відсувають раціональне мислення на другий план, зокрема до соціоаналітичного підходу А. Тойнбі. Справа полягає не у відкиданні ірраціональних мотивів і детермінацій, а у їх підпорядкуванні доведеним положенням. Всі ці авторські міркування – свідоцтво нищівної критики історизму як теоретичної основи тоталітарних режимів, що існували з давніх давен та продовжують існування в наш час, претендуючи на панівне положення в соціальному світі, в якому ще й досі багато хто не навчився усвідомлювати й втілювати у життя настанови розуму, що гармонійно поєднані з загальнолюдськими приписами моралі.

Попперівська критика історизму та тоталітарних режимів стала передумовою розробки конструктивних пропозицій задля формування по-справжньому відкритого суспільства, побудованого на засадах лібералізму та демократії. Філософ розуміє, що не існує ніяких безпомилкових шляхів позбавлення від тоталітаризму, тому, звісно, припускає, що його рекомендації не є досконалими. Але авторські думки, які не набували широкого застосування на практиці, є насьогодні вкрай актуальними. Будучи індивідуалістом, К. Поппер усвідомлює, що демократія «не може гарантувати розсудливість». Питання інтелектуальних та моральних стандартів її громадян – це значною мірою проблема особистості» [3, с. 147]. У політичних помилках демократичної держави насамперед винні самі громадяни, стверджує філософ. Отже вдосконалення демократичних інститутів це проблема, яка має вирішуватися особистостями, а не тільки самими інститутами. Автор також зазначає, що необов'язковим має бути правління більшості, більшість повинна приймати участь у різноманітних формах контролю за владою, зокрема у загальних зборах та формуванні представницького уряду. Цей контроль важливий тому що «правителі рідко піднімаються над середнім рівнем, як у моральному, так і в розумовому відношенні, а часто навіть не досягали його» [3, с. 142]. І тому держава, що контрольована громадянами, буде рухатися до моральної політики, а не до політизованої моралі. Критика історизму, зокрема платонівського підходу до політики, який К. Поппер називає «утопічною інженерією», спрямовує його

міркування до ідеї поступової чи поетапної інженерії. Науковою основою політики філософ вважає певну соціальну технологію, яка дозволяє суспільству рухатися не шляхом марксового безкомпромисного радикалізму, а здійснюючи поступові кроки. К. Поппер зауважує, що «поступовий метод соціальної інженерії дозволяє здійснювати експерименти знову й знову, постійно вносячи поправки» [3, с. 185]. Практичного результату можна досягти в тому разі, коли «політики починають шукати власні помилки, а не намагаються виправдати їх чи довести, що вони завжди праві» [3, с. 185]. Неможливою є цілісна перебудова суспільства, можна досягти успіхів тільки шляхом часткових виправлень конкретних планів і дій, що стосуються окремих аспектів життєдіяльності суспільства. К. Поппер пише про те, що проекти поступової інженерії, це «накреслення для якоїсь однієї установи, такої, наприклад, як страхування здоров'я та безробіття, арбітражний суд або планування бюджету для боротьби з депресією і освітня реформа» [3, с. 180]. Якщо ці проекти не зможуть реалізуватися, то збитки не будуть значними і їх можна бути коригувати. Ці поетапні кроки з усіма їх досягненнями та можливими помилками є набагато ефективнішими аніж ефемерна боротьба за найвище добро і щастя, що проголошена історичистами. Таким чином етичні переконання К. Поппера є гуманістичними, оскільки вони ґрунтуються на егалітарному та індивідуалістичному тлумаченні справедливості. Філософ підкреслював, що найважливішою у житті є повага людини і до інших, і до себе. Людиною найвищої чесності К. Поппер називає А. Шопенгауера, який зазначав: «Уряди роблять з філософії засіб обслуговування свої державних інтересів, а вчені роблять з неї комерцію...» [4, с. 40–41]. К. Поппер вважає що критика А. Шопенгауером гегелівських спекулятивних поглядів є вельми важливою для виховання людини, обов'язком якої є здатність мислити незалежно: «Бо якщо ми мовчатимо, хто буде говорити?» [4, с. 90]. Отже К. Поппер не є жорстким опонентом всіх форм ірраціоналізму, розуміючи що вони, як і певні раціоналістичні філософські вчення, можуть поєднуватися з гуманізмом та боротьбою за свободу людини та її моральність.

Важливими для сучасної навчальної практики є міркування К. Поппера щодо змісту та форм освіти. Критикуючи платонівську філософію за її антиперсоналістичний зміст, К. Поппер зазначав, що неможливо мати авторитарне уявлення про навчання. Натомість вимога Сократа полягала в тому, «щоб відповідальний політик був прихильником правди та мудрості, а не фахівцем, і щоб його мудрість полягала лише в усвідомленні своєї обмеженості» [3, с. 158]. Це зауваження не означає, що філософ виступає проти професіоналізму, але він вважає, що не слід «обтяжувати інститути,

а надто освітні установи, нездійсненим завданням добору найкращих» [3, с. 156]. Він зауважує, що освіта – це навчання не тільки заради лідерства, необхідно прищеплювати учню справжню любов до предмета вивчення. Вчитель має бути самокритичним, а для цього треба прибрати тотальний нагляд держави над освітньою діяльністю. Найдорогоціннішою формою свободи К. Поппер вважає інтелектуальну свободу. Відсутність контролю викладання науки з боку посадових осіб – ось що має відбуватися задля того, щоб панував по-справжньому науковий дух дослідження. Велику роль в освітньому процесі К. Поппер відводить власно філософії. Ця позиція набуває особливої актуальності, оскільки в сучасному прагматизованому суспільстві, зокрема у сфері освіти, особистість будь-якого видатного філософа та значення його вчення суттєво знівельовані. Між тим, історико-філософська спадщина якраз і навчає і науковців, і викладачів, і здобувачів вищої освіти критицизму та моральності. Саме філософія має сприяти формуванню у студентів уважного, переважно скептичного ставлення до всіляких істин, тим більше, що на теоретичному рівні науки поняття істини набуває часто-густо конвенційних, ймовірнісних, а не абсолютних значень. Заслугує на особливу увагу ставлення К. Поппера до питання викладання історичних дисциплін. Філософ влучно зазначає, що немає історії людства загалом, «а є лише безмежна кількість історій усіх аспектів життя. І одна з цих історій – це історія політичної влади, її піднято до рівня світової історії... Цю історію викладають у школах...» [4, с. 293]. Звісно, на сьогодні ми маємо блискучі зразки підходів до історії Ф. Броделя та інших представників школи «Анналів». Однак у шкільній практиці історія як дисципліна має переважно політичне забарвлення. Отже соціальна методологія та концепція відкритого суспільства К. Поппера мають відігравати велику роль в сучасному освітньому процесі, оскільки «зацікавленість, насильство, пропаганда і тактика «промивання мізків» відіграють у розвитку нашого знання і науки набагато більшу роль, ніж прийнято вважати...» [8, с. 374].

Висновки та перспективи подальших розробок методологічного й методичного спрямування. Методологічна підготовка вчителів історії та громадянської освіти потребує включення в процес викладання філософії сучасних підходів, зокрема методу проб і помилок К. Поппера. Цей метод дозволяє більш ефективно формувати критичне ставлення студентів до вельми розповсюдженої в науковому й освітньому обігу класичної філософської та загальнонаукової методології, яскравими прикладами якої є жорсткий принцип детермінації та діалектика у гегелівській

і марксистській інтерпретаціях. Особливого значення в сучасних умовах набуває соціально-філософське вчення К. Поппера, що містить критичні й достатньо аргументовані зауваження до соціальної філософії минулих століть. Критичний раціоналізм К. Поппера має позбавити викладача від розгляду історико-філософського навчального матеріалу у виключно стверджувальній, позитивній формі, яка домінує як у багатьох вітчизняних, так і у деяких зарубіжних підручниках з філософії. При викладі концепцій видатних мислителів минулого й сьогодення слід акцентувати не тільки прогресивні, але й регресивні, консервативні погляди, оскільки практично налаштована філософія має бути культивувацією сумніву, способом визначення найбільш дієвих шляхів подолання тоталітаризму й авторитаризму.

Великого значення для ефективного навчання набувають погляди К. Поппера на сам зміст освіти та його ставлення до питань етики. Важливим є те, що філософ-раціоналіст не виключає з наукового обігу поняття «віра», з великою повагою ставиться до християнської віри у братство людей, такої, що сприяє розвитку гуманізму, свободи думки та дій. Однак слід враховувати критичні зауваження інших філософів щодо запропонованих К. Поппером методологічних принципів та концепції «відкритого суспільства», яка в деяких своїх положеннях залишається дещо декларативною і підлягає подальшому доопрацюванню в умовах сучасного кризового суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абдула А., Балута Г. Індивідуалізм К. Поппера: від методології до етики. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політологічні студії. 2021. Випуск 35. С. 9–15.
2. Батлер-Боудон Т. 50 видатних творів. Філософія. Пер. з англ. Н. Лавської. К. : Вид. група КМ-БУКС, 2019. 456 с.
3. Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. Перекл. з англ. О. Коваленка. К. : Основи, 1994. 444 с.
4. Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2. Перекл. з англ. О. Буценка. К. : Основи, 1994. 494 с.
5. Кравець М. «Філософія політики» Карла Поппера у форматі розвитку інформаційного суспільства. Психологія і суспільство. 2010. № 1. С. 131–136.
6. Марія Фюрст, Юрген Тринкс. Філософія. Пер. з нім. Вахтанга Кебуладзе. Вид. друге. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 536 с.
7. Сепетий Д. П. Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом проб і помилок, припущень і спростувань. Гуманітарний вісник ЗДІА. Вип. 40. 2010. С. 71–84.
8. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. К. : Знання, 2009. 621 с.